

НІКІТІН А. О.,

магістрант

(Інститут підготовки кадрів Національної академії прокуратури України)

УДК 343.211

ІНСТИТУТ ПОМИЛКИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У статті висвітлено положення кримінального законодавства зарубіжних країн, які стосуються кримінальної відповідальності осіб під час учинення ним діянь за умов фактичної або юридичної помилки. Вказано на особливості застосування інституту кримінально-правової помилки в деяких зарубіжних країнах.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, помилка, юридична помилка, фактична помилка, умисний злочин, необережний злочин.

В статті отображені положення уголовного законодательства зарубежных стран, которые касаются уголовной ответственности лиц при совершении ими деяний при наличии фактической или юридической ошибки. Указано на особенности применения института уголовно-правовой ошибки в некоторых зарубежных странах.

Ключевые слова: уголовная ответственность, ошибка, юридическая ошибка, фактическая ошибка, умышленное преступление, неосторожное преступление.

The article highlights the provisions of criminal legislation of foreign countries which are about specific features of criminal liability of the persons who committed an act with factual or juridical mistake. It points at the peculiarities of usage by the institute of the criminal law mistake in some foreign countries.

Key word: criminal liability, mistake, juridical mistake, factual mistake, intentional crime, negligent crime.

Вступ. Чинне кримінальне законодавство України не містить спеціальної кримінально-правової норми, що розглядала б питання про кримінальну відповідальність особи за вчинене нею діяння за наявності фактичної або юридичної помилки. Проте включення такої норми до Кримінального кодексу України дозволило б вирішити спірні питання, пов'язані з визначенням помилки та її впливом на форму вини, кримінальну відповідальність, кваліфікацію злочинів. При цьому під час конструювання кримінально-правової норми про помилку в українському законодавстві може широко застосовуватися досвід зарубіжного кримінального права.

У різний час дослідженню інституту помилки у кримінальному праві були присвячені праці В.Ф. Кириченка, В.А. Якушина, М.С. Таганцева, П.С. Дагеля, М.Й. Коржанського, В.Я. Тація та інших науковців.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження досвіду зарубіжних країн щодо встановлення особливостей кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини за умов фактичної або юридичної помилки.

Результати дослідження. Вітчизняні криміналісти визначають помилку як неправильне (хибне) уявлення особи про юридичне значення й фактичний зміст свого діяння, його наслідки та інші обставини, передбачені як обов'язкові ознаки відповідного злочину [1, с. 184]. За традиційною класифікацією у кримінально-правовій доктрині розрізняють юридичну й фактичну помилку [1, с. 185; 2, с. 353].

Ст. 32 Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. регламентує помилку у факті та помилку у праві.

Норми про помилку містяться в багатьох кримінальних кодексах зарубіжних країн.

Цікавість, на нашу думку, викликає та обставина, що норми про помилки розташовуються або в розділах про вину (КК Індії, КК штату Нью-Йорк (США), КК Німеччини), або ж серед обставин, які виключають злочинність діяння (КК Японії) [3, с. 49]. Окрім того, слід зауважити, що в одних кримінальних кодексах знайшли відображення норми лише про фактичну помилку (наприклад, КК Індії, КК Болгарії), а у кримінальному законодавстві інших країн містяться норми як про фактичну, так і про юридичну помилку (наприклад, КК Японії, КК Німеччини, КК штату Нью-Йорк, КК Швейцарії тощо) [3, с. 407; 4, с. 218].

Так, в англійському кримінальному праві відсутній чіткий перелік обставин, що виключають кримінальну відповідальність. Однак судова практика й доктрина поруч із такими обставинами, які виключають кримінальне переслідування, як необхідна оборона або подружній примус, виділяють також помилку або незнання фактів. За загальним правилом (тобто в тих випадках, коли необхідно довести умисел або мотиви правопорушника) фактична помилка є тією обставиною, яка виключає кримінальну відповідальність і переслідування. У зв'язку із тим той, хто помилявся щодо факту, не збираючись при цьому вчинити заборонене кримінальним законом діяння, не підлягає кримінальній відповідальності, оскільки така його помилка була добросовісною та розумно обґрунтованою [5, с. 129].

Як приклад можна навести справу місіс Толсон, рішення за якою було винесене ще в 1889 р. Місіс Толсон добросовісно вважала, що її чоловік потонув під час подорожі до Америки. Через шість років після його смерті вона повторно вийшла заміж, а через дванадцять місяців після цього з'явився її перший чоловік, і вона була притягнута до кримінальної відповідальності за двошлюбність. У результаті апеляційний суд скасував вирок суду першої інстанції у зв'язку з тим, що в пані Толсон не було злочинного умислу на вчинення вказаного діяння [5, с. 131].

Відповідно до англійської доктрини, якщо суб'єкт, вчиняючи будь-яке протиправне діяння, вважає, що він діє законно, внаслідок незнання фактичних обставин або помилкового уявлення про них, він не несе кримінальної відповідальності за вчинюване, оскільки в цьому випадку відсутня необхідна єдність волі та дії; воля щодо злочинного результату залишається «нейтральною». Однак таке правило стосується лише випадків незнання або помилкового уявлення щодо фактичних обставин, а не помилкового уявлення щодо того, що дозволено або заборонено законом. У цьому випадку англійське право дотримується ще старого положення римського права про те, що незнання закону не звільняє від відповідальності [6, с. 18].

Кримінальне право Сполучених Штатів Америки формувалося під значним впливом системи англійського права. У розробленні кримінальних кодексів штатів вирішальну роль відіграв підготовлений у 1962 р. Інститутом американського права Примірний Кримінальний кодекс (Model Penal Code) [7, с. 677]. У вказаному документі досить значна за об'ємом норма (ст. 2.04) була присвячена незнанню або помилці в питанні факту або права. Дана норма передбачала звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадку незнання нею або її помилки щодо факту або права, якщо була відсутня вина такої особи як необхідний суб'єктивний елемент посягання або підставою для звільнення слугував психічний стан, що став результатом подібного незнання або помилки. Звільнення не застосовувалося в такому випадку: «...якщо б за тієї ситуації, якою її собі уявляв обвинувачений, він був винуватий у вчиненні іншого злочинного діяння». Помилка у праві (юридична помилка) виключала кримінальну відповідальність, якщо закон або інший нормативний акт, який визначав злочинність діяння, був невідомий суб'єкту і при цьому не був опублікований або іншим розумним способом доведений до його відома до початку вчинення ним вказаного діяння, або суб'єкт діяв розумно, спираючись при цьому на офіційне формулювання закону, яке в подальшому визнане недійсним або помилковим (формулювання могло міститися у статуті або іншому нормативному акті, судовому рішенні, думці або вирокі, адміністративному наказі або офіційному тлумаченні публічної посадової особи чи органу, на який законом покладена відповідальність за тлумачення, застосування або виконання закону, який визначає дане діяння) [8, с. 32].

Більшість американських штатів розробили свої кримінальні кодекси, беручи за основу Примірний Кримінальний кодекс, і ті присвячені помилкам норми, що містяться в них, базуються на положеннях викладеної вище норми, майже дослівно відображаючи її зміст.

Кримінальні кодекси колишніх соціалістичних країн, які містили норми про помилку, передбачали кримінальну відповідальність за наявності помилки особи лише в тому випадку, коли вона стала наслідком необережності, та відповідно до закону вказана необережність була кримінально караною. Наприклад, ст. 14 раніше чинного Кримінального кодексу Народної Республіки Болгарія вказувала: «Незнання фактичних обставин, котрі є обов'язковим елементом складу конкретного злочину, виключає умисел щодо такого злочину. Це положення застосовується й до діяння, яке вчиняється за необережності, якщо лише саме незнання фактичних обставин не являє собою необережності» [9, с. 28].

У Кримінальному кодексі Франції 1992 р. міститься ст. 22, яка передбачає вирішення питання щодо юридичної помилки. У ній говориться: «Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка надасть докази того, що через помилку щодо права, якої вона не могла уникнути, вона вважала, що має законні підстави вчинити діяння» [10, с. 214]. Фактична помилка за умисного вчинення діяння має наслідком або визнання її такою, що не підлягає кримінальній відповідальності, або притягнення її до кримінальної відповідальності за необережний злочин. Так, якщо суб'єкт, зачинивши будь-яку особу у приміщенні, не знав і не міг знати, що вона там знаходиться, відповідальність за незаконне позбавлення волі не настає. Якщо ж аптекар помилково відпустив клієнту замість ліків отруту, він має відповідати

за необережне заподіяння смерті або шкоди здоров'ю. Однак частіше помилка розглядається як додаткова ознака необережності. Вважається, що в цьому випадку помилка не звільняє від кримінальної відповідальності й за результат (наприклад, постріл під час полювання в людину, помилково прийняту за тварину) [10, с. 218].

Кримінальний кодекс Індії передбачає норми про фактичну помилку у главі «Загальні виключення» (мова йде про обставини, що виключають злочинність діяння), причому ст. 76 вирішує питання про діяння, вчинене особою, зобов'язаною або внаслідок фактичної помилки такою, що вважала себе зобов'язаною за законом вчинити таке діяння, а ст. 79 містить аналогічну норму щодо уповноваженої особи або особи, яка внаслідок фактичної помилки вважала себе уповноваженою законом на вчинення злочинного діяння. Фактична помилка, якщо вона є розумною, виключає кримінальну відповідальність [11, с. 45].

Своєрідний підхід до проблеми помилок можна знайти у Кримінальному кодексі Афганістану, в якому розрізняються дві основні форми вини: умисна й неумисна, яка визначається терміном «помилка». Щодо помилок (неумисної форми вини) злочинним діянням за даної форми вини буде тоді, коли небезпечні наслідки виникають через необачність, простодушність чи необережність або були наслідком недотримання відповідних законів, постанов чи рішень (ст. 36 Кримінального кодексу Афганістану) [12, с. 678]. Таким чином, законодавець цієї країни ототожнює необережний злочин із помилкою.

Однією з особливостей Кримінального кодексу Німеччини є те, що в ньому передбачене кримінально-правове значення помилки (і фактичної, і юридичної). При цьому виділяють два різновиди фактичної помилки. Ч. 1 параграфа 16 КК Німеччини говорить про помилку, коли особа під час учинення діяння не знає про обставини, які відносяться до передбаченого законом складу злочину (ця помилка виключає відповідальність за умисний злочин), при цьому на кримінальну відповідальність за вчинений необережний злочин це не впливає. Другий вид фактичної помилки (ч. 2 параграфа 16 КК Німеччини) полягає в тому, що особа під час учинення діяння помилково сприймає обставини цього діяння як такі, що утворюють склад діяння за пом'якшуючих обставин (дана помилка оцінюється на користь такої особи, і вона карається за вчинення умисного злочину за пом'якшуючих обставин) [13, с. 102].

Щодо помилки в забороні (тобто юридичної помилки) проблема вирішується наступним чином: «Коли в особи, яка вчинює діяння, відсутнє розуміння того, що вона вчиняє протиправно, то вона діє невинувато, якщо вона не могла уникнути такої помилки... Якщо ж особа могла уникнути вказаної помилки, то вона не звільняється від кримінальної відповідальності, однак покарання такій особі при цьому може бути пом'якшене» [14, с. 24].

Слід відмітити відображення в більшості зарубіжних кримінальних кодексів положення про виключення кримінальної відповідальності за умисний злочин за наявності фактичної помилки, якщо особа не усвідомлювала фактичні обставини, які закон відносить до обов'язкових ознак цього складу злочину. Принцип суб'єктивного ставлення у вини передбачає інкримінування особі лише тих обставин вчиненого злочину, які нею усвідомлювалися. Причому караність виключається саме за те діяння, наявність фактичних ознак якого не усвідомлювалась особою, однак безкарність за умисний злочин у цьому випадку не завжди передбачає автоматичне звільнення від кримінальної відповідальності. Зарубіжним законодавством розглядаються варіанти притягнення винуватого до відповідальності за допущеної помилки за необережне заподіяння шкоди, якщо вчинене містить ознаки необережного злочину. В інших випадках кримінальна відповідальність особи за наявності фактичної помилки виключається. Такого положення щодо умов кримінальної відповідальності у випадку вчинення особою злочину за ситуації фактичної помилки дотримується більшість зарубіжних країн [15, с. 220].

Розглядаючи норми про юридичну помилку, варто зауважити, що для багатьох зарубіжних країн залишається непохитним доктринальне положення про те, що незнання закону не звільняє від відповідальності. Однак ряд країн пішли шляхом серйозного дослідження даного інституту, запропонувавши інше вирішення питання відповідальності особи за умови помилки у праві. Так, відповідно до американського кримінального законодавства відповідальність виключається у випадках, якщо положення кримінального закону не були відомі суб'єкту, або нормативний акт не був опублікований, або є помилковим чи недійсним офіційне формулювання закону (Примірний Кримінальний кодекс США) [16, с. 26]. У деяких зарубіжних країнах юридична помилка є обставиною, яка пом'якшує покарання (КК Швейцарії), а якщо доведено незнання чи добросовісність помилки, то особа може бути взагалі звільнена від покарання або його відбування (КК Австрії) [17, с. 54].

Висновки. Таким чином, порівняльний аналіз інституту помилки у кримінальному законодавстві зарубіжних країн дозволить, на наш погляд, виробити нормативну конструкцію положення про помилку в українському кримінальному праві, яка б найбільш чітко відображала умови застосування вказаного інституту. Врахування зарубіжного досвіду, безперечно, дозволить більш детально й обдуманно підходити до встановлення особливостей кримінальної відповідальності для осіб, які вчинили певні діяння за умов фактичної або юридичної помилки.

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 480 с.
2. Курс уголовного права. Общая часть : учебник для вузов. – Т. 1: Учение о преступлении / под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. – М. : Зерцало, 1999. – 592 с.
3. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть : учеб. пособие / под. ред. И.Д. Козочкина. – М. : Омега-Л, Ин-т междунар. права и экономики им. А.С. Грибоедова, 2003. – 576 с.
4. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
5. Есаков Г.А., Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право зарубежных стран. – М. : Зерцало, 2009. – 336 с.
6. Дашков Г.В. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии. Общая часть уголовного права / под ред. Н.Ф. Кузнецовой. – М. : Юридическая литература, 1991. – 288 с.
7. Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части : учебник / под ред. И.Д. Козочкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 1056 с.
8. Фаткуллина М.Б. Юридические и фактические ошибки в уголовном праве: проблемы квалификации : дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2001. – 178 с.
9. Якушин В.А. Ошибка и ее уголовно-правовое значение. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1988. – 128 с.
10. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л.В. Головки, Н.Е. Крылова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.
11. Уголовный кодекс Индии / пер. с англ. А.С. Михлина ; под ред. Б.С. Никифорова Б.С. (предисл.). – М. : Иностранная литература, 1958. – 240 с.
12. Российское уголовное право. Курс лекций : в 3 т. – Т. 1: Общая часть / А.В. Наумов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 736 с.
13. Жалинский А.Э. Современное немецкое уголовное право. – М. : ТК «Велби», Изд-во «Прспект», 2006. – 560 с.
14. Уголовное право Федеративной Республики Германии / пер. с нем. ; Отв. ред. И.Д. Козочкин. – М. : УДН, 1981. – 105 с.
15. Хавронюк М. Інститут юридичної та фактичної помилки у кримінальних законах європейських держав // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – № 1. – С. 218–223.
16. Никифоров Б.С., Решетников Ф.М. Современное американское уголовное право. – М. : Наука, 1990. – 156 с.
17. Хавронюк М.І. Історія кримінального права європейських країн : монографія. – К. : Істина, 2006. – 192 с.

ОРЛОВСЬКА Н. А.,

доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального
права, процесу та криміналістики
(Міжнародний гуманітарний університет)

УДК 343.24

**ДО ПИТАННЯ ПРО РАЦІОНАЛЬНЕ ТА СИМВОЛІЧНЕ
У ФУНКЦІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ**

У статті розглядаються актуальні питання функціонального аналізу кримінального закону в контексті широкого соціального дискурсу про його місце в системі соціального контролю. На підставі виокремлення раціонального та символічного у функціях кримінального закону запропоновано аналіз цих складових. Окреслено перспективні напрямки розвитку системи соціального контролю в Україні.

Ключові слова: кримінальний закон, функції, соціальні регулятори, соціальний контроль.

